

Андрій Червінський,

аспірант кафедри країнознавства і рекреації,
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника”
(м. Івано-Франківськ)

Andrij Chervinskyj,

Postgraduate, Vasyl Stefanyk
Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 372.8
ББК 71.4

ПІЗНАВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПАМ'ЯТОК САКРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ ГУЦУЛЬЩИНИ

COGNITIVE POTENTIAL OF THE MONUMENTS OF GUTSULSHCHINA SACRED ARCHITECTURE

У статті порушено проблему збереження сакральної архітектурної спадщини Гуцульщини, її пізнавального потенціалу. З'ясовано стан і втрати, завдані пам'яткам сакральної архітектури краю за доби радянського атеїстичного режиму, стан і збереження їх за часів незалежності України.

Ключові слова: сакральна архітектура, пам'ятки історії та культури, церква, Гуцульщина, пам'яткоохоронна діяльність.

The article deals with the problem of preserving the sacred architectural heritage of Gutsulshchina, its cognitive potential. The information about the state and losses, that were done to the monuments of sacred architecture of the native land during the era of Soviet atheistic regime and their state and preservation during the years of Ukrainian independence was found out.

Keywords: sacred architecture, historic-cultural monuments, the church, Gutsulshchina, monuments and their protection.

В статье поднята проблема сохранения сакрального архитектурного наследия Гуцульщины, его познавательного потенциала. Выяснено состояние и потери, нанесенные памятникам сакральной архитектуры края в эпоху советского атеистического режима, состояние и сохранность их во времена независимости Украины.

Ключевые слова: сакральная архитектура, памятники истории и культуры, церковь, Гуцульщина, памятникоохранная деятельность.

Актуальність дослідження. Прикарпаття - регіон України, де зосереджено найбільше пам'яток сакральної архітектури, передусім дерев'яних церков. Водночас їхня чисельність наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. продовжувала зменшуватися під впливом не тільки об'єктивних (природних) чи суб'єктивних (антропогенних) чинників, а й у недосконалій пам'яткоохоронній діяльності державних органів, громадських інституцій, місцевих церковних громад. Тому нагальною є потреба у виваженому науковому аналізі ситуації, узагальненні досвіду збереження пам'яток сакральної архітектури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання обліку та збереження пам'яток сакральної архітектури Прикарпаття вивчали сучасні українські вчені і краєзнавці: В.Вечерський, У.Головчанська, В.Грабовецький, М.Фіголь, В.Харитон, М.Ходан, З.Царик та ін., які зосереджували увагу на з'ясуванні втрат, що зазнавав цей складник української національної спадщини. Частково її висвітлено в історико-краєзнавчих і пам'яткознавчих дослідженнях П.Арсенича, В.Вечерського, В.Грабовецького, З.Федунківа, З.Царика та ін., утім, проблеми пізнавального потенціалу культових споруд краю вони торкалися побіжно.

З огляду на це, **метою статті** є показ багатства сакральної архітектури Гуцульщини, її пізнавального потенціалу, аналіз проблем збереження культових споруд за доби незалежної України.

Виклад основного матеріалу. За офіційними даними, 2010 р. на Прикарпатті під охороною держави перебувало 587 пам'яток сакральної архітектури (122 національного значення), зокрема 446 церков, 88 дзвіниць, 31 костел, сім синагог, шість келій і палат духівництва, сім монастирів і дві каплиці [14]. Більшість із них було передано у власність або користування релігійним громадам. Це мало неоднозначні наслідки. З одного боку, більшість громад з відповідальністю ставиться до збереження сакральної архітектури. З іншого боку, відсутність роз'яснювальних заходів та тісної співпраці духовенства з архітектурними установами, пожежною й іншими службами наражає на небезпеку культові споруди, де також зберігаються вартісні іконостаси, ікони, стародруки, хрести дерев'яної різьби тощо [4].

Прикарпаття має дуже давні пам'ятки сакральної архітектури, зокрема церква св. Пантелеймона у с. Шевченкове Галицького району. Це — єдиний наземний храм княжої доби, що зберігся в краї до наших днів, зведений 1194 р. з білого пісковика в романо-візантійському стилі, він зазнавав численних пошкоджень і перебудов у XVI, XVII й на початку XIX ст., зберіг сучасний зовнішній вигляд після реставрації 1926 р. [12, с. 74-78]. Нині храм увиразнює риси галицької архітектурної школи княжої доби [5, с. 150].

Безцінним культурним скарбом є дерев'яні церкви, що як об'єкти пам'яткоохоронної діяльності перебувають у найважчому становищі. Науково опрацювавши та уклавши каталог 2,5 тис. дерев'яних церков, дзвіниць, каплиць, плебаній Галичини, доктор мистецтвознавства М. Драган стверджує: "...маємо найкраще і найбагатше дерев'яне будівництво в Європі". При цьому, згідно з офіційними даними управління культури ОДА, на 2010 р. в Івано-Франківщині 129 дерев'яних церков — пам'яток сакральної архітектури місцевого і національного значення - вимагали негайних ремонтно-реставраційних робіт, а окремі з них перебували в загрозово-аварійному стані [1]. За 20 років незалежності в області згоріло 19 дерев'яних церков через порушення правил експлуатації електрообладнання і необережне користування свічками. Ще 12 храмів громади самовільно розібрали через аварійний стан несучих конструкцій [2; 6].

Учені, які досліджують сакральну архітектуру прикарпатського регіону, зазначають, що на початку XX ст. на західноукраїнських землях налічувалося 3,4 тис. церков, зокрема 2,5 тис. дерев'яних. З них на 1996 р. збереглося 1367 храмів, зокрема 400 на Івано-Франківщині [9].

Найбільше дерев'яних храмів зосереджено в Косівському районі: ще за радянської доби тут було найбільше діючих церков (13) XVIII-XIX ст. Зокрема, дві Вознесенські в Бабині і Брустурах, Дмитрівська — у Великому Рожені, Благовіщенська — у Вербівці, Петра і Павла — у Космачі, Вознесенська — у Лючі, Михайлівська — у Лючках, Різдва — у Малому Рожені, Василівська — у Річці, Богородицька — у Рожневі, Святодухівська — у Соколівці, Параскеви — у Шешорах, Троїцька — у Яворові. З огляду на аварійний стан, як зазначалося в офіційних документах, 8 давніх пам'яток сакрального мистецтва стояли пустою: Стефанівська — в Городі, Параскеви — у Космачі, Воздвиженська — у Микитинцях, Богородицька — у Прокураві, Успенська (мурована, 1623 р.) — у Пістині, Василівська — у Рожневі, Якіма і Анни — у Смодні, Покрови — у Старих Кутах. Понад те, деякі храми використовувалися не за призначенням: Михайлівська церква в Косові — під Музей народного прикладного мистецтва Гуцульщини, Преображенська в Рожневі — під Музей атеїзму, Петра і Павла в Снідавці — під склад, Іоанна в Черганівці — під Музей природи Карпат [3, арк. 21-22].

Наступне місце за концентрацією пам'яток дерев'яної сакральної архітектури посідала Верховинщина. Зазначимо, що тут жодну із церков XIX сторіччя не було взято під охорону держави. Ідеться насамперед про Троїцьку — у Великому Ясеневі, Петра і Павла — у Красноліллі, Михайлівську — у Черемошні. Як і на Косівщині, тут чимало культових споруд стояли пустою: Покрови — у Білоберізці, Миколаївська — у Барвінківці, Івана — у Зеленій, Різдва — у Киворівні, Вознесенська — в Устеріках, а також використовувалися не за призначенням: Успення Анни в Бистриці, Михайлівська — у Довгопіллі (відповідно під колгоспні та шкільні склади), синагогу у Верховині за радянської доби спочатку переобладнали на лазню, відтак — на житловий будинок [7].

Щодо гірського міста Яремчого поточний архів науково-редакційного відділу «Звід пам'яток історії та культури. Івано-Франківська область» фіксує п'ять дерев'яних храмів XVII - XVIII ст., зокрема: діючі Михайлівську і Троїцьку церкви із дзвіницями та церкви Різдва і Михайлівську, що не використовувалися [3]. До нього не ввійшла дерев'яна церква у Дорі, присілок Яремчого, зведена відомими гуцульськими майстрами І.Яворським та П.Григорчуком, а 1948 р. зачинена "на вимогу громадськості". Майже через двадцять років (1969) у ній створили "перший на Прикарпатті" "Народний музей атеїзму", який покликаний був демонструвати населенню "шкідливість релігійного дурману", "спростовували" "чудеса" релігії", показувати Божий храм як "кубло уніатства", де попи з "амофона... проповідували беззастережну покірність панівним класам", а за німецької окупації були "прислужниками німецьких фашистів та їх найманців — українських буржуазних націоналістів" [3].

Між тим, процес руйнування пам'яток дерев'яної сакральної архітектури продовжується і за доби незалежності, але вже через бездіяльність органів влади та байдужість громадськості. Таким чином були втрачені унікальні Миколаївська церква (1761 р.) у Долині (зруйнована 1967 р.); знаменита церква Параскеви П'ятниці з дзвіницею (1718 р.) у Космачі Косівського району, де знімався фільм "Тіні забутих предків" С.Параджанова [13, с. 124-128], та багато інших.

Доступні матеріали фіксують не тільки зниклі пам'ятки сакральної архітектури, а відображають втрату їхньої автентичності. Причини цього явища мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Так, під дією природних чинників руйнуються конструкції дерев'яних церков. Порушуючи чинне законодавство, громади реконструюють дерев'яні церкви: оббивають бляхою, замінюють на куполах дерев'яні гонти на сучасні покрівельні матеріали, старовинні іконостаси, ікони перемальовують чи замінюють, оновлюючи "гарнішими" чи наносячи на них блискучу плівку. Усе це спотворює первісний вигляд церков, а також призводить до втрати статусу пам'яток, що мали понад сторічну історію. Приклад цього слугує Надвірнянщина: у Бистриці храм св. Юрія від маківок до опасання оббили оцинкованим залізом, на стінах зробили чеканку із рослинних орнаментів та розмістили образи святих; у сусідніх селах - Назавизові - храм св. Іоанна Хрестителя згорів у 1996 р.; у Лісній Тарновиці — одну церкву оббили бляхою, другу — паркетними планками і т. д. [8].

Як бачимо, передача храмів у підпорядкування церковних громад, з одного боку, позитивно позначилася на їх загальному стані і збереженні, з іншого боку, не було проведено належної роз'яснювальної роботи про важливість цієї справи, тому старовинні храми "реставровувалися" й "перероблялися" в "аматорський спосіб" за "місцевими смаками". При цьому сільські ради як користувачі часто відмовлялися укласти охоронні договори, де прописувалися режим використання культових споруд та матеріальна і юридична відповідальність за їх порушення [14].

Окрім того, простежується і намагання офіційних структур перекласти відповідальність за збереження дерев'яних храмів на місцеві громади. Причина цього, а нашу думку, полягає в недофінансуванні галузі охорони культурної спадщини, через що державні органи не можуть здійснити паспортизації пам'яток сакральної архітектури, а сільські ради - з власних бюджетів забезпечити проведення належним ремонтно-реставраційних робіт.

Культурна цінність дерев'яних церков Галичини як пам'яток історії та архітектури одержала міжнародне визнання. Це проявилось в їхньому номінуванні як кандидатів на занесення до списку Міжнародної спадщини ЮНЕСКО. У січні 2010 р. міністри культури України та Польщі виступили із спільною заявою про внесення до нього 16 дерев'яних церков XVI—XIX ст. Їх обирали із 44 дерев'яних храмів бойківського, гуцульського, галицького, лемківського типів. Від України переможцями стали чотири сакральні пам'ятки у Львівській (у Потеличі, Дрогобичі, Жовкві, Маткові) та по дві у Закарпатській (в Ясіні, Ужку) й Івано-Франківській (у Рогатині, Нижньому Вербіжі) областях [11].

Найоригінальнішою культурною спорудою регіону є храм Різдва Пресвятої Богородиці (1808 р.) у с. Нижній Вербіж на Коломийщині. Він вражає величчю і неймовірною архітектурою. П'ятиверху споруду в гуцульському стилі збудували без жодного цвяха. Однак вона втратила автентику, бо на початку 1990-х років інтер'єр оббили бляхою [1; 10; 11; ін.].

До списку номінантів ЮНЕСКО могла потрапити ще одна унікальна споруда — церква Благовіщення у Коломиї (1587 р.). Однак вона стала прикладом недолугого ставлення до національної культурної спадщини. Крім того, що до храму добудували цегляну котельню, його стіни були сильно вражені жуком-коріодом (т. зв. шашелем) та затікали від дощової води; іконостас незграбно кріпився цвяхами й перебував в аварійному стані. Вірогідно, ці хиби можна було виправити, однак поруч із церквою на стровинному кладовищі дозволили здійснювати нові поховання. Це змінило докільця, а його стовідсоткове збереження — обов'язкова вимога ЮНЕСКО [1; 11]. Через незадовільний стан до списку номінантів цієї організації не включили і церкву Різдва Пресвятої Богородиці (1615 р.) у Ворохті, хоча на ній, як і на місцевому Благовіщенському храмі, замінили гонтове покриття. Утім, вони зберігають статус пам'яток національного значення.

Висновки. Позаяк на Прикарпатті, зокрема Гуцульщині, збережено найбільше пам'яток сакральної архітектури, постає проблема вивчення їх пізнавального потенціалу, актуалізація виховного значення у формуванні духовно багатого особистості, а також обліку та збереження сакральної спадщини краю, яка сьогодні є до кінця не розв'язаною. Причина цього - недостатність державного фінансування, відсутність належного контролю та допомоги громадських організацій, непрофесійність відновлювальних та ремонтно-реставраційних робіт, які проводять місцеві церковні громади зазвичай на "аматорському рівні", без залучення професійних архітекторів і реставраторів. Отож державні пам'яткоохоронні органи повинні не лише перекладати відповідальність на місцеві громади за збереження пам'яток сакральної архітектури, але й надавати їм у цьому необхідну допомогу.

1. Войцеховська М. Культура без кон'юнктури / М.Войцеховська // Вечірній Івано-Франківськ. - 2010. - 22 квітня.
2. За 20 років на Прикарпатті згоріло 19 дерев'яних церков // Відлуння Віків: Український пам'яткоохоронний інтернетресурс // <http://pamjatky.org.ua/>
3. Відомчий архів Івано-Франківської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Списки пам'яток архітектури с полными данными и сведениями об их физическом состоянии на 1 января 1980 г. - 45 арк.
4. Івасів Р. Як зберегти майбутнє скарбів нації / Р.Івасів // Галичина. - 2009. - 27 вересня.
5. Король Данило Галицький у пам'ятках історії та культури. - Краєзнавчий історико-культурологічний навч. посіб. Авт. проекту і упоряд. Богдан Гаврилів, Іван Миронюк. - Івано-Франківськ, 2009. - 176 с.
6. На Івано-Франківщині за останні 20 років згоріло 19 дерев'яних церков // Захід. - 2011. - 15 вересня.
7. Поточний архів науково-редакційного відділу «Звід пам'яток історії та культури. Івано-Франківська область». Звіти відряджень у Верховинський район. Звіт про відрядження 4 липня 2009 року М.Нагірного у смт.Верховина. - 30 арк.
8. Звіти відряджень в Надвірнянський район. Звіт про відрядження 5 жовтня 2008 р. З.Федунківа у с. Бистриця Надвірнянського р-ну. - арк. 71-72.
9. Слободян В. Каталог існуючих дерев'яних церков України і українських етнічних земель // Вісник. Укрзахідпроектреставрація. - Ч. 4. - Львів, 1996. - С. 74-159.
10. Тугай Л. Українська сакральна спадщина - одна з найкращих в Європі / Л.Тугай // Галичина. - 2011. - 6 січня.
11. У спадщину ЮНЕСКО // Галицька Просвіта. - 2010. - 14 січня.
12. Фіголь М. Мистецтво Стародавнього Галича / М.Фіголь. - К.: Мистецтво, 1997. - 227 с.
13. Царик З. 100 втрачених дерев'яних церков Західної України / Зіновій Царик, Михайло Царик. - Львів: "МІФ", 2004. - 298 с.
14. Чемеринський А. Аби було що туристові показати. / А. Чемеринський // Верховинські вісті. - 2009. - 17 січня.